

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának
tanulmánykötete

Szerkesztette:

Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 300(=945.11)(477.87)

T 32

Tanulmánykötetünk első fejezetében a 19. századi nemzetiségi kérdés és törvényhozás változó tartalmának magyarországi összefüggéseivel foglalkozik. Az itt található írások olyan kérdéseket vizsgálnak, mint az 1860-as években kidolgozott nemzetiségi törvényjavaslatok és nemzetkoncepciók, az 1868-as nemzetiségi törvény és a multietnikus állam dilemmái, valamint az északkelet-magyarországi ruszin mozgalom kiegyezés előtti és utáni helyzete. A kiadvány többi fejezetében kárpátaljai tematikájú, történelmi és társadalomtudományi jellegű tanulmányok kerülnek közlésre. Kötetünket mindazoknak ajánljuk, akik betekintést kívánnak nyerni a Kárpát-medence, különösképpen a mai értelemben vett Kárpátalja új- és jelenkori történetébe, nemzetiségi, felekezeti, társadalom- és oktatáspolitikai viszonyaiba, valamint politikai és gazdasági helyzetébe.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2020.12.03., 8. számú jegyzőkönyv)

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztette: *Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc*
(II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Lektorálta:

Dr. habil. Barta Róbert (intézetigazgató, egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK, Történelmi Intézet)

Dr. Brenzovics László (docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Prof. Dr. Erdődy Gábor (az MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Dr. Fodor Gyula (rektorhelyettes, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Kutassy Ilona (igazgatóhelyettes, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár)

Prof. Dr. Mándrik Iván (professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Dr. Molnár József (tanszékvezető, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Dr. Orosz Ildikó (elnök, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Pedagógia és Pszichológia Tanszék)

Korrektúra: *Hnatik-Riskó Márta*

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Vezsdel László*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felelnek:

Orosz Ildikó (elnök, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Csernicskó István (rektor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Dobos Sándor (részlegvezető, Kiadói Részleg, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A tanulmányok tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

A kiadvány megjelenését támogatta az MTA Domus Kuratóriuma.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.; e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: Kálvin Nyomda (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 4.; e-mail: kalvin.nyomda@gmail.com)

ISBN 978-617-7868-64-3

© A szerzők, 2021

© A szerkesztők, 2021

© II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
<i>Nemzetiségi kérdés és törvényhozás a 19. századi Magyarországon.....</i>	9
Deák Ágnes: NEMZETISÉGI TÖRVÉNYJAVASLAT-VÁLTOZATOK MAGYARORSZÁGON, 1861–1868.....	11
Gyáni Gábor: AZ 1868-AS NEMZETISÉGI TÖRVÉNY ÉS A MULTIETNIKUS ÁLLAM PROBLÉMÁJA.....	29
Lajtai L. László: A NEMZETISÉGI EGYENJOGÚSÁGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY VITÁJA A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSSEN ÉS A NEMZETKONCEPCIÓK ÖSSZECsapása	39
Molnár Ferenc: FEJEZETEK AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI RUSZINOK NEOABSZOLUTIZMUS KORI TÖRTÉNETÉBŐL.....	63
Fedinec Csilla: RUSZIN ÖNMEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEK AZ 1860-AS ÉVEKBEN	77
Molnár Ferenc: PANKOVICS ISTVÁN MUNKÁCSI PÜSPÖK ÉS A RUSZIN MOZGALOM	93
<i>Történelmi tanulmányok.....</i>	109
Dancs György: AZ ELSŐ KOLERAJÁRVÁNY ELLENI VÉDEKEZÉS SZEREPLŐI MAGYARORSZÁGON.....	111
Csatáry György: A BRASCSAJKÓ-LEVÉLTÁR IRATAI (1919–1952)	135
Szamborovszkyné Nagy Ibolya: A BEREKSZÁSZI REFORMÁTUS GYŰLEKEZET TEMPLOMÁNAK TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1931-IG.....	183
Molnár D. Erzsébet: A SZOVJET MEGSZÁLLÁS KEZDETEI KÁRPÁTALJÁN 1944 OKTÓBERÉBEN.....	203
Váradi Natália: MINDENNAPOK ÉS HATÁR MENTI KAPCSOLATOK KÁRPÁTALJÁN A HRUSCSOV-ÉRÁBAN.....	215

<i>Kárpátalja. Közigazgatás, mobilitás, politika</i>	237
Molnár D. István: KÁRPÁTALJA LAKOSSÁGÁNAK TERÜLETI ELOSZLÁSA AZ ÚJONNAN KIALAKÍTOTT KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER TÜKRÉBEN	239
Pallay Katalin: HAZATÉRNI VAGY OTTMARADNI? A KÁRPÁTALJAI MOBILIS HALLGATÓK LETELEPEDÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA.....	255
Darcsi Karolina – Orosz Ildikó – Molnár D. István: A „KMKSZ” – UMP SZEREPLÉSE A 2020-AS UKRAJNAI HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOKON	275
Orosz Ildikó – Pataki Gábor – Molnár D. István: BEREGSZÁSZ ÉS TÉRSÉGÉNEK FEJLESZTÉSI TERVE	289
<i>Recenziók</i>	317
Molnár Ferenc: A RÁKÓCZI-KOR KÁRPÁTALJAI NÉZŐPONTBÓL. CSATÁRY GYÖRGY: A RÁKÓCZI-KOR EMLÉKHELYEI KÁRPÁTALJÁN.....	319
Csatáry György: RECENZÍÓ AZ „ÖRZENI KINCSES TEMETŐKET.” A BEREGSZÁSZI KÖZTEMETŐ EGYKORI RÓMAI KATOLIKUS SÍRKERTJE CÍMŰ KIADVÁNYRÓL	323
Csernicskó István: MIT MUTAT A MÉRLEG? OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN: A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN	327
Szilágyi Lajos: RECENZÍÓ OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN C. MONOGRÁFIÁJÁRÓL.....	331
Császár István: RECENZÍÓ A MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK CÍMŰ KÖTETRŐL	335
Asztalos Annamária: RECENZÍÓ A VOLT EGYSZER EGY MONARCHIA. VÁROS ÉS VIDÉK C. KIADVÁNYRÓL.....	343

Az 1868-as nemzetiségi törvény és a multietnikus állam problémája

Az 1868. évi magyar nemzetiségi törvény, magyar és egyes külföldi történészek egybehangzó megítélése szerint, progresszív intézkedés volt a korabeli Európában. Nem biztosított ugyan területi autonómiát a nemzetiségeknek, de széles körű anyanyelvhasználati joggal látta el őket. Ez így a megengedő kisebbségpolitika fogalmának felelt meg. A területi autonómia megadása paradox helyzeteket teremtett volna, mivel a többségi nemzet egyes területi csoportjai maguk is kisebbségi helyzetbe kerültek volna, és szintúgy területi autonómiára tarthattak volna igényt. Az iskolai nyelvpolitika is ellentmondásosan alakult, mert az elvek és a gyakorlat olykor keresztezték egymást.

Másfél évszázada fogadta el a magyar országgyűlés a nemzetiségi törvényt. A törvény mérvadó, és a magyar nacionalizmus eszményét kritikával illető hazai történészek szerint is a magyar és a közép-kelet-európai liberalizmus figyelmet érdemlő alkotása volt. Katus László ezt írta 1993-ban: „A nemzetiségi törvény [...] még [...] kompromisszumos formájában is kiemelkedő alkotása a magyar és a közép-kelet-európai liberalizmusnak.”¹ Bár a törvény nem biztosított területi autonómiát, s nem adott kollektív nemzeti politikai jogokat a kisebbségeknek, ugyanakkor lehetővé tette (volna), hogy az állampolgárok szabadon használhassák az anyanyelvüket a közélet fórumain, egyúttal az iskolalapítási és egyesületalapítási jogaikat is kodifikálta. Amikor Diószegi István a korabeli európai nemzetiségi politikákat típusokba rendezte, arra a következtetésre jutott, hogy a magyar megoldás a *koncesszív*, vagyis a megengedő, az elismerő nemzetiségi politika kategóriájába sorolható. Ez pedig szemben áll a *diszkriminatív* és a *restriktív* politikákkal. „Az engedékenység nemcsak a nyelvhasználat területén jelentkezik, hanem [...] bizonyos eltérésekkel a nemzetiségek kulturális és politikai szervezkedési jogának az elismerésére is kiterjedt.”² Diószegi ugyanakkor elismeri, hogy az 1868-as törvény nyomán foganatosított magyar nemzetiségi politika kevesebbet nyújtott

---

* Az MTA rendes tagja, kutatóprofesszor, MTA Bölcsészettudományi Központ, Történettudományi Központ

¹ Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. In: *Uő*: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek. Szerk. Nagy Mariann – Vértesi Lázár. Pécs 2008. 251.

² Diószegi István: *Üllő és kalapács*. Budapest 1991. 34–35.

a birodalom Lajtán túli felében megszokotthoz képest vagy annál, amit a korabeli belga nemzetiségpolitika biztosított a kisebbségnek. S természetesen jócskán elmaradt a *disztributív* megoldásban foglalt kisebbségpolitikától.

A törvény hasonlóan méltányló értékekésével szolgál Robert J. W. Evans brit történész is, aki szerint a magyar rendelkezés – az 1867. decemberi birodalmi alaptörvénytől eltérően – a nyelvi kérdésre korlátozza a nemzetiségek alkotmányos helyzetének a rendezését, elkülönítve ezáltal egymástól a nyelvi és a többi nemzetiségi önrendelkezési alapjogot. Amikor azonban a törvény a magyart deklarálja államnyelvnek, nem zárja ki, hogy a nemzetiségek által helyben, a megfelelő számarányban beszélt anyanyelvet köznyelvként lehessen használni – helyi szinten. A törvény e tekintetben „a maga korában nagylelkűnek és papíron haladónak tűnik, ténylegesen ez volt a legelőremutatóbb ilyen intézkedés, amit Európában valaha foganatosítottak”.³ A törvény ennél kritikusabb értékelését nyújtja Gerhard Seewann német historikus, kijelentvén: „a magyar politikai nemzet Deák Ferenc által meghatározott kategóriája eleve kizárta a közösségi és területi értelemben vett autonómiajogokat”.⁴ Majd hozzáteszi: a kiegyezést tető alá hozó magyar politikai elitnek erős meggyőződése volt, hogy amennyiben a magyar politikai nemzet e konstrukciója kellőképpen vonzó lesz a nemzetiségek számára, akkor nem kérdőjelezi meg többé az állam magyar jellegét.⁵ Seewann implicite azt állítja tehát, hogy a nemzetiségi kérdésnek ekként való rendezése egy alapjában francia jellegű nemzetállam keretei között olyan szándékok jegyében történt, hogy maguk a nemzetiségek is kibékülhessenek az így előállt helyzettel. Kérdéses ugyanakkor, hogy nem minősült-e illúzióknak a liberális elit említett meggyőződése. Ezt a kérdést eldöntendő vegyünk közelebbről is szemügyre a korban oly erős politikai meggyőződés racionális mozgatórugóit!

Hosszú és kanyargós út vezetett 1868-ig a hazai nemzetiségi politika területén is. A reformkori magyar rendi politikusok elsőként a nyelvtörvények formájában tudatosították a nemzetiségi-kisebbségi kérdést.⁶

³ Robert John Weston Evans: *Language and State Building: The Case of the Habsburg Monarchy*. *Austrian History Yearbook* 35. (2004) 17.

⁴ Gerhard Seewann: *Centralizmus és föderalizmus Bécs és a magyar politikai elit nemzetiségi politikájában (1848–1867)*. In: *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Szerk. Szarka László. Budapest 2017. 131.

⁵ Uo. 136.

⁶ Az áttekintéshez vö. *Katus László: Magyar nemzetiségi politika 1790–1848*. In: *Uő: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Szerk. Nagy Mariann – Vértési Lázár. Pécs 2008. 177–190.

Így lett magyar az állam nyelve az addig használatos latin helyett. A magyarosítás folyamata 1790-ben kezdődött, amikor az országgyűlés alsó táblája áttért a magyarra mint tanácskozási nyelvre; ezt tovább nyomatékosította az 1840. évi 6. törvénycikk *A magyar nyelvről*, amely a magyar nyelv általánosan kötelező használatáról intézkedett az állami élet egészére nézve. Erre a tendenciára erősített rá azután az 1844. évi 2. törvénycikk *A magyar nyelv- és nemzetiségről*, amelynek az utolsó paragrafusa kimondta: „az ország határain belőli iskolákban közköztartási nyelv a magyar legyen”.⁷ Megjegyzem: az erdélyi országgyűlés 1847-ben úgy döntött, hogy Erdély hivatalos nyelve ezentúl szintén a magyar legyen.⁸ Ezek nyomán születtek meg az 1848-as áprilisi törvények, amelyek nem foglalkoztak ugyan külön a nemzetiségek jogaival, de fenntartották a magyar mint államnyelv addigi kivételezett státuszát. A magyar állam és az egyes nemzetiségek között 1848/49-ben kirobbant polgárháború tapasztalatai érlelték meg végül az 1849. évi 8. törvényt, valójában országgyűlési határozatot *A nemzetiségekről*. A rendelkezés a magyar mint diplomáciai nyelv kötelező volta mellett megengedte volna a helyi közigazgatási és iskolai nyelvhasználatot is, hogy teret adjon ezáltal a helyben domináns népcsoport nyelvhasználatának. A rendelkezés azért érdekes csupán, mert rávilágít, hogy meddig jutott el a magyar politikai elit a nyelvpolitikai engedmények addig követett útján.

Az alkotmányossághoz való első visszatérés során, 1860 őszén a korábbiaknál őszintébben nézett szembe a liberális magyar politikai elit az ország soknemzetiségű voltaival. Ez leszámolást jelentett azzal a korábban táplált illúzióval, miszerint a polgári alkotmányozás önmagában is elegendő lehet az országban élő nemzetiségek lojalitásának a megnyeréséhez. A liberális politikusok ugyanakkor olyan, újonnan felépítendő államrendszerben gondolkodtak, amely biztosítaná valamennyi itt élő nép szabad nemzeti fejlődését. Ebbe azonban akkor sem értették bele a területi autonómia elvét, noha a megyék területének a nemzetiségi eloszláshoz igazított átalakítását Deák és Eötvös egyaránt a magáévá tette ez időben.⁹ Az 1861 tavaszán összeült országgyűlés külön nemzetiségi törvényt, és nem egyszerűen csak nyelvtörvényt megalkotását tűzte célul maga elé, amely azonban továbbra

⁷ Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk. Pajkossy Gábor. Budapest 2003. 170.

⁸ Uo. 215.

⁹ *Katus L.*: Deák és a nemzetiségi kérdés. In *Uő*: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek. Szerk. Nagy Mariann – Vértesi Lázár. Pécs 2008. 195.; *Katus L.*: Egy kisebbségi törvény születése i. m. 234–238.

sem ismerte volna el a területi autonómia létesítésének nemzetiségi igényét, viszont széles körű nyelvhasználati jogokat adott volna a nemzetiségeknek az állami életben, a közigazgatásban és az iskolákban. Az országgyűlés ezt követő feloszlása miatt azonban semmi sem lett a tervekből és javaslatokból.¹⁰

Így következett el végül a kiegyezés és vele együtt a nemzetiségi törvény kidolgozása. Nyilvánvalóvá lett ekkorra, hogy ildomos lesz szakítani a reformkori (és az 1848-as) restriktív nyelvtörvényi szemlélettel; az azonban nem volt eleve eldöntve, hogy mennyire tág határok között történjen meg a nemzetiségi jogok akceptálása. A végső cél, a birodalmon belüli nemzetállam létesítése kizárta a tisztán vagy akár csak mérsékelten föderális berendezkedés választását.¹¹ Ezért sem követhették tehát Deákék az olasz oktrojált alkotmány óta érvényben lévő, az 1867. decemberi birodalmi alkotmány által megújított politikai megoldást, amely a népfajok (*Volkstämme*) közötti egyenjogúság, a *Gleichberechtigung* 1867-től immár alkotmányos elvében csúcson állt ki.¹²

Kérdés: miért ágazhattak szét ennyire az utak az Osztrák–Magyar Monarchia két felében a nemzetiségpolitikát tekintve? A Lajtán túli területeken érvényesülő *Gleichberechtigung* sajátosan birodalmi politikai intézmény volt, amely a centralizált, egyszersmind belső föderatív elemekkel is dúsított birodalmi kormányzásnak felelt meg. A Lajtán túli birodalomrész tehát nem a francia típusú nemzetállammá válás útján haladt tovább, ott ezért nem is merülhetett fel a homogenizáló nemzetiségi politika gyakorlati választása. Másként alakultak ezek a dolgok a Magyar Királyságban, amely – a Habsburg államtól eltérően – nem a folytonos területi hódítások, hanem az időközben beköltözések (a telepítések) miatt vált idővel soknemzetiségű országgá. Következésképpen az államhatalom itt mindig „magyar” politikai uralmat is jelentett egyúttal, ez okból a nemzetiségi területi autonómia vagy autonómiák elképzelése a középkorig visszanyúló dinasztikus magyar királyság területi sérthetlenségét veszélyeztette (volna). Az ilyen értelmű aggodalmakat fejezi ki egy, a nemzetiségi törvény tervezetét bíráló 1867-ben kelt megyei felirat is: „Oly törvény, amely e nagy politikai testületeket magyar nemzeti jellegükből kivetkőztetné, egy oly polyglott államot teremtene, mely lehetne ugyan egy ideig szabad, talán virágzó is, de magyar semmi esetre sem – később pedig polyglott természeténél fogva szükségképpen felbomlanék.”¹³

¹⁰ Uo. 239.

¹¹ *Diószegi I.*: Hazánk és Európa. Budapest 1970. 151.

¹² *Gerald Stourzh*: Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs, 1848–1918. Wien 1985.

¹³ Idézi *Katus L.*: Egy kisebbségi törvény születése i. m. 243.

A német kisebbségi arány a birodalom Lajtán túli felében és a magyar kisebbségi arány a Magyar Királyságban ugyanakkor eleve kizárta a nemzetiségpolitika *eliminációs* opcióját, ami pedig egyáltalán nem volt idegen a francia típusú homogenizáló nemzetállam-építés korabeli európai gyakorlatától. Nyitva maradt viszont a kapu a *marginalizálási* politika követése előtt, amely esetenként *intézményi pluralizmus*ba is átalakulhatott, mint történt a Monarchia Lajtán túli felében.¹⁴ Ez először akkor esett meg, amikor a Habsburg uralkodó 1867-ben kiegyezett a magyarokkal, majd pedig akkor, amikor 1900-tól sor került a morvaországi, a galíciai és a bukovinai kiegyezések megkötésére. Magyar viszonylatban a horvát–magyar kiegyezés járt ehhez hasonló úton.

A birodalom magyar felében az *elimináció* egyáltalán nem jöhetett szóba a homogénnek elképzelt (óhajtott) magyar nemzetállam megszilárdításának sajátos eszközeként, de az intézményi pluralizmus maga sem szolgálhatta maradéktalanul az 1867-ben kitűzött célokat. A *marginalizációval* járó nemzetiségpolitika viszont kétségtelen előnyökkel kecsegtetett. Az államhatalom ez esetben nem tiltja az adott nemzetiségi kisebbség vagy kisebbségek kulturális és politikai önérvényesítését, még ha számos módon akadályozza is, hogy a nemzeti kisebbségek közvetlenül és az általuk kívánt mértékben befolyásolhassák a közügyeket, a nyilvános életet. Pontosan ezt fejezi ki az 1868-as törvény nevezetes alaptétele, miszerint: „Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet”.¹⁵

A nemzetiségi törvény egy adott pillanat eredménye volt, a végrehajtása viszont időben elhúzódott. A Magyar Királyság nemzetiségpolitikáját már a kortársak is, az utókor pedig kivált sokat kárhoztatta végrehajtásának a visszásságai miatt. Mi lehetett vajon az a racionális ok, amely egy, a törvény szelleméhez és intenciójához képest elégtelen hazai nemzetiségpolitikát állandósított?

A kérdésre válaszolva érdemes közelebbről is megvizsgálni egy különösen beszédes példát. Mi indokolta például a szlovák tanítási nyelvű gimnáziumok betiltását 1874-ben, és annak szüntelen akadályozását, hogy ilyeneket újonnan alapítsanak? Minden bizonnyal az, hogy a likvidálásukkal lehetőleg elejét vegyék a szlovák nemzeti öntudatosodást serkentő, azt majdan megszervező értelmiségi és politikai nemzetiségi elit pusztá-

¹⁴ A fogalmak jelentéséhez lásd *Hans van Amersfoort: Institutional Plurality: Problem or Solution for the Multiethnic State?* In: *Notions of Nationalism*. Ed. Sukumar Periwal. Budapest 1995. 168–170.

¹⁵ Magyarország története a 19. században i. m. 525.

létrejöttének. Ez az értelmiség ugyanis – önnön nemzetiségi mibenlétében – könnyen a magyar politikai elit riválisává válhatott volna.¹⁶ Ennek a ténynek – magyar és szlovák oldalon egyaránt – mélyen tudatában is voltak a kortársak.¹⁷ Az ilyen és hasonló marginalizáló törekvések minden esetben arra irányultak, hogy a nemzetiségek számára csak addig a határig váljanak hozzáférhetővé az őket egyénekenként megillető szabadságjogok, ameddig nem veszélyeztetik vele a magyar állam nemzeti intaktságát.

Az országon belüli hatalommegosztás gyakorlati kérdései is ennek a marginalizálási politikának kedvező módon alakultak. Gondoljunk bele: milyen *gyakorlati* nehézségekkel járhatott (volna) a területi autonómia nemzetiségek által bejelentett igényének a kielégítése. Vegyük példaként a Felvidék esetét! Az 1900-as és az 1910-es népszámlálások szerint a 16 felvidéki vármegye és három város népességének valamivel több mint a fele szlovák ajkú volt (55,3%, ill. 51,4%), és csupán egyharmad körüli aránnyal (32%, majd 35,7%) képviseltették bennük magukat a magyar ajkúak. A szlovákok a szóban forgó megyék és városok felében ugyanakkor számbeli kisebbséget alkottak, a magyar ajkúak ezzel szemben hat törvényhatóságban számbeli többségben voltak.¹⁸ S noha az ezt megelőző három évtized (a magyarok javára) némi etnikai arányeltolódással járt együtt, mindez nem érinti azt a kérdést, hogy a nem magyar nemzetiségek esetleges területi autonómiája egy valamekkora *magyar* kisebbségi sziget, enklávét és diaszpórát teremtett volna az érintett térségben. Ami persze teljességgel elfogadhatatlan megoldásnak tűnt mind a helybeli magyarok, mind a központi államhatalom, mind pedig a magyar politikai közvélemény számára. Mi következik abból, ha a nemzetiségi területi autonómia biztosításával magyar ajkúak kerülnek kisebbségi sorba a saját országukban, a nemzetállamként működő Magyar Királyságban? Ha a szembenálló felek következetesen tartják magukat ahhoz az elvhez, hogy mindenkit egyaránt megillet a nemzetiségi területi autonómia joga, akkor a diaszpóra (vagy kisebbségi) magyarság is joggal igényt formálhatott volna a külön nemzetiségi területi autonómiára, holott – etnikai téren – egyébként a többségi nemzet tagja volt. Könnyen kialakulhatott (volna) ekkortájt ilyen

¹⁶ Vö. *Iff. Bertényi Iván*: „Haza és haladás” – liberális nacionalizmus a reformkortól a 20. századig. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés*. Szerk. Csibi Norbert – Schwarzwölder Ádám. Pécs 2018. 30.

¹⁷ *Ábrahám Barna*: Iskola és nemzetépítés. A szlovák anyanyelvi oktatás problémái a hosszú 19. század második felében. *Korall* 15. (2014) 56. sz. 69–95.

¹⁸ *Szarka László*: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony 1995. 245.

és hasonló paradox helyzet; hadd utaljak ez alkalommal a 20. század eleji Galíciára. Csakhogy ott nem állt egy (lengyel) nemzetállam a háttérben.¹⁹

Így került (kerülhetett) 1867 után a nyelvpolitika megint csak a nemzetiségpolitika központjába, amelynek az iskolaügy, az iskolai tanítás nyelve talán a legérzékenyebb pontja. Az általános és kötelező népoktatásról egy szintén 1868-ban elfogadott törvény rendelkezett. A két törvény egymással egybehangzó módon arról intézkedett, hogy a mindenkire kiterjedő jogegyenlőség körülményei között minden egyes magyar állampolgár a saját anyanyelvén részesülhet elemi iskolai oktatásban. De persze csak akkor, ha az általa beszélt nyelv a községben divatozó nyelvek egyike (8. §).²⁰ Az itt tárgyalt törvények nem írták ugyanakkor elő a magyar nyelv kötelező tanítását az elemi iskolákban, következésképpen az iskolák közel felében (46%-ában) nem is tanították, s egyáltalán nem használták a magyart. 1879-től kezdett a helyzet némileg megváltozni, amikor törvény tette immár kötelezővé a magyar nyelv elemi iskolai tanítását. Ez a rendelkezés azonban többnyire papíron maradt, többek közt azért, mert nem állt kellő számban rendelkezésre magyarul tudó tanító az egyes nemzetiségi vidékeken. Ha elterjedt egyáltalán ezeken a helyeken a magyar nyelv legalább beszéd szintű használata, az főként „a magyar vidékek népével való érintkezés” révén történt – fogalmazott az 1891-es népszámlálás.²¹ Az 1879-es törvény fiaskója is hozzájárult tehát az 1907-es *Lex Apponyi* megszületéséhez, amely viszont *expressis verbis* kimondta: a cél az, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni” (19. §).²² Alig több mint egy évtizeddel később a Magyar Királyság felbomlott, a *Lex Apponyi* magyarosító hatása így vajmi keveset tett, tehetett hozzá a nyelvi asszimiláció addigi folyamatához. Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1868-as magyar rendelkezés később is irányadó maradt az utódállamokban, s ennek megfelelően Kárpátalján egészen 2017-ig annak a szellemében szabályozták az általános iskolai nyelvhasználatot.²³

¹⁹ Pieter Judson: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, Mass. 2016.

²⁰ Magyarország története a 19. században i. m. 513.

²¹ Idézi *Ambrusné Kéri Katalin*: Az 1879: XVIII. törvénycikk-től a „Lex Apponyi”-ig. Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Szerk. Nagy Mariann. Pécs 1997. 274.

²² Magyarország története a 19. században i. m. 805.

²³ *Beregszászi Anikó – Cserniczkó István*: A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Szerk. Nádor Orsolya – Szarka László. Budapest 2003. 110–122.; *Fedinec Csilla – Cserniczkó István*: A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio* 25. (2017) 3. sz. 278–300.

Míndamellettenél azért valamivel több is történt ekkor az oly mértékben szorgalmazott nyelvi-kulturális homogenizáció terén.

A magyar állam – a nyelvi-kulturális egyneműsítés elősegítése érdekében – az 1880-as évektől ritkítani kezdte a vegyes tannyelvű elemi iskolákat az egyes nemzetiségi vidékeken. A magyarul is tanuló kétnyelvű nemzetiségi kisebbségek leszármazottai ez okból többnyire csak a magyar tannyelvű iskolákat látogathatták.²⁴ Az a fajta magyar nyelvi készség, amelyet a gyerekek részben vagy egészben az iskolától nyertek, másmilyen volt, mint amelyiknek a családon, a rokonságon és a szomszédságon belüli „otthoni”, a privát nyelvhasználat az egyedüli alapja. Tény viszont, hogy a magyar nyelvtudás egyúttal utat biztosított a külvilág felé, megnyitva a társadalmi mobilitás lehetőségét; a kizárólagos kisebbségi nyelvtudás viszont blokkolta a kitörést a helyi szűkös társadalmi közegekből. Kivált ott, ahol a pilléresezés (az etnikai tömbösödés) folyamatával sem lehetett komolyan számolni, melynek jótékony hatása úgy teremtett kifutási lehetőséget a mobilitás számára, hogy az érintettek eközben még disszimilációra sem kényszerültek. Ez történt például az erdélyi románokkal és a székelyföldi szászokkal.²⁵

A mondottak mellett számos további fék is hatott még az iskolán keresztül asszimiláló politikai hevület ellenében. Ahol a helyi faluközösség tisztán egynyelvű volt, és ennek valamely nem magyar kisebbségi nyelv fellett meg, nem feltétlenül eredményezett tényleges nyelvváltást, akkulturációt – hosszabb távon – a fentről rájuk erőltetett magyar tannyelvű oktatás. Tekintve, hogy itt a magyarnak mint a nyilvános érintkezés nyelvének nem volt semmilyen kézzelfogható haszna és tényleges funkciója.²⁶ Jól érzékelteti ezt a helyzetet Braun Róbert 1913-as maroscicséri kérdőíves szociológiai felvétele; most ebből idézek: „– Mi haszna van a magyar iskolának? Míg a tanító az osztályban van, a gyerekek hallgatnak, amint pedig a tanító kiteszi a lábát az osztályból, a gyerekek románul beszélnek. De ha tanulnak is valamit [magyarul], egy pár évre elfelejtik. Olyan jól kellene megtanulniok, hogy sohase felejtsek el.”²⁷ Könnyen lelhetett táptalajra ilyen körülmények között a nemzeti közömbösség (national indifference) attitűdje, amelynek tényleges létezéséről egy magyarországi román falu kontextu-

²⁴ Kovács I. Gábor: *Eliték és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok.* Budapest 2011. 365–373.

²⁵ Gyáni Gábor: *Az urbanizáció társadalomtörténete.* Kolozsvár 2012. 138–158.

²⁶ Berecz Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the Primary Schools of the Late Dual Monarchy.* Budapest 2013. 198.

²⁷ Braun Róbert: *A falu lélektana.* In: *A szociológia első magyar műhelye I–II. A Huszadik Század köre.* Szerk. Litván György – Szűcs László. Budapest 1973. II. 336.

sában már részletesebb elemzés is készült.²⁸ S hadd mondjak még valamit ezzel kapcsolatban: a magyar nyelvnek a kisebbségek közötti terjedését a magyar nyelv tanításának az a korabeli gyakorlata is közvetlenül befolyásolta, amely a nem nyelvtani alapú, tehát nem a *grammatizálást* központba helyező, hanem a beszédközpontú nyelvtanítást részesítette előnyben.²⁹

Összegzés

A multietnikus nemzetállam 19. századi külső adottságai mellett szinte szóba sem jöhetett a nemzetiségi kérdés oly értelmű megoldása, amely képes lett volna távlatosan kiküszöbölni a később felélénkülő szeparatizmust. Egyes-egyedül birodalmi keretben nyílt valamennyi kis lehetőség az egymással szembenálló feleket egyaránt kielégítő állami berendezkedés kialakítására. Bár még azok részbeni kiaknázása sem mentette meg végül az Osztrák–Magyar Monarchiát a centrifugális erők 20. század eleji romboló hatásától.

Irodalomjegyzék

Ábrahám Barna: Iskola és nemzetépítés. A szlovák anyanyelvi oktatás problémái a hosszú 19. század második felében. *Korall* 15. (2014) 56. sz. 69–95.

Ambrusné Kéri Katalin: Az 1879: XVIII. törvénycikk-től a „Lex Apponyi”-ig. Adalékok a kötelező magyar nyelvtanítás történetéhez. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Szerk. Nagy Mariann. Pécs 1997. 269–280.

Berecz Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the Primary Schools of the Late Dual Monarchy*. Budapest 2013.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István: A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Szerk. Nádor Orsolya – Szarka László. Budapest 2003. 110–122.

Braun Róbert: A falu lélektana. In: *A szociológia első magyar műhelye I–II. A Huszadik Század köre*. Szerk. Litván György – Szűcs László. Budapest 1973.

Diószegi István: *Hazánk és Európa*. Budapest 1970.

Diószegi István: *Üllő és kalapács*. Budapest 1991.

Evans, Robert John Weston: *Language and State Building: The Case of the Habsburg Monarchy*. *Austrian History Yearbook* 35. (2004) 1–24.

²⁸ *Robert Nemes*: *Obstacles to Nationalization on the Hungarian-Romanian Language Frontier*. *Austrian History Yearbook* 43. (2012) Nr. 1. 28–44. Az „indifference to nationhood” fogalmáról vö. *Tara Zahra*: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. *Slavic Review* 69. (2010) Nr. 1. 93–119.

²⁹ *Berecz Ágoston*: *The Politics of Early Language Teaching* i. m. 164–165.

Fedinec Csilla – Csernicskó István: A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio* 25. (2017) 3. sz. 278–300.

Gyáni Gábor: Az urbanizáció társadalomtörténete. Kolozsvár 2012.

Ifj. Bertényi Iván: „Haza és haladás” – liberális nacionalizmus a reformkortól a 20. századig. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés*. Szerk. Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs 2018. 15–33.

Judson, Pieter: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge, Mass. 2016.

Katus László: Deák és a nemzetiségi kérdés. In *Uő: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Szerk. Nagy Mariann – Vértési Lázár. Pécs 2008. 191–203.

Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. In: *Uő: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Szerk. Nagy Mariann – Vértési Lázár. Pécs 2008. 225–254.

Katus László: Magyar nemzetiségi politika 1790–1848. In *Uő: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Szerk. Nagy Mariann – Vértési Lázár. Pécs 2008. 177–190.

Kovács I. Gábor: Elittek és iskolák, felekezetek és etnikumok. *Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest 2011.

Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk. Pajkossy Gábor. Budapest 2003.

Nemes, Robert: Obstacles to Nationalization on the Hungarian-Romanian Language Frontier. *Austrian History Yearbook* 43. (2012) Nr. 1. 28–44.

Seewann, Gerhard: Centralizmus és föderalizmus Bécs és a magyar politikai elit nemzetiségi politikájában (1848–1867). In: *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Szerk. Szarka László. Budapest 2017. 115–136.

Stourzh, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs, 1848–1918*. Wien 1985.

Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony 1995.

Van Amersfoort, Hans: Institutional Plurality: Problem or Solution for the Multiethnic State? In: *Notions of Nationalism*. Ed. Sukumar Periwal. Budapest 1995. 162–181.

Zahra, Tara: Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review* 69. (2010) Nr. 1. 93–119.

Т 32 Публікації на суспільну тематику. Наукове видання (збірник наукових праць) Науково-дослідного центру ім. Тиводора Легоцькі при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II / Редактори: Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 352 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-7868-64-3

Дослідження у першому розділі збірника присвячені вивченню національного питання в Угорщині та законодавчих ініціатив XIX століття у цій сфері. Зокрема, це питання розроблених у 1860-х роках законопроектів про національності і національних концепцій; Закон про національності 1868 року та дилеми мультиетнічної держави, а також становище русинського руху в Північно-Східній Угорщині до і після австро-угорського компромісу. В інших розділах вміщені публікації на закарпатську тематику історичного та суспільного характеру. Видання рекомендується усім, хто цікавиться новітньою та сучасною історією Карпатського басейну, зокрема сучасного Закарпаття, національними, релігійними, суспільними та освітніми відносинами, політичним та економічним становищем краю.

УДК 300(=945.11)(477.87)

Наукове видання

Публікації на суспільну тематику

Збірник наукових праць

2021 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
(протокол №8 від 03.12.2020 р.)

Підготовлено Науково-дослідним центром ім. Тиводора Легоцькі спільно з кафедрою історії
та суспільних дисциплін і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редактори: *Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар*
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Науково-дослідний центр ім. Тиводора Легоцькі,
Кафедра історії та суспільних дисциплін)

Рецензенти:

Роберт Барта, габілітований доктор (директор Інституту, доцент університету,
факультет суспільних наук Дебреценського університету, Інститут історії)

Василь Брензович, кандидат історичних наук (доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

др. Габор Ердовді, професор (доктор Академії наук Угорщини, викладач університету,
Науковий університет ім. Лоранда Етвеша)

Дюло Фодор, кандидат географічних наук (проректор, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Олена Куташи (заступник директора, Державний архів Закарпатської області)

Іван Мандрик, доктор історичних наук (професор, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

Йосип Молнар, кандидат географічних наук (завідувач кафедри, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Льдіко Орос, кандидат педагогічних наук (президент ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра педагогіки та психології)

Коректура: *Марта Гнатик-Рішко*

Технічне редагування та верстка: *Ласло Веждед*

Обкладинка: *Ласло Веждед*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр „Опаціої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальні за випуск:

Льдіко Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Степан Черничко (ректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ференца Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових праць відповідальність несуть автори.

Видання опубліковане за підтримки Кураторії «Domus» АН Угорщини

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ПП Лац Ч.С. (пл. Кошута 4, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: kalvin.nyomda@gmail.com)

Підписано до друку 17.12.2020 Шрифт «Times New Roman». Папір офсетний, щільністю 70 г/м².
Ум. друк. арк. 28,6. Формат 70x100/16. Замовл. №69. Тираж 200.